

АДИКТИВНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства, яке характеризують кризи в економіці, політиці, культурі, освіті тощо, підлітки виявились найбільш вразливою частиною соціуму. Їхні потреби бути причетними до суспільних явищ, намагання самоствердитись наштовхуються на відсутність розуміння й поваги з боку дорослих, недостатність умов для самодетермінації. Така ситуація призводить до гострого внутрішнього конфлікту, штучного гальмування особистісного розвитку підлітків, неможливості зайняти активну соціальну позицію, що все разом формує установки на адиктивну стратегію.

Аналіз раніше проведених досліджень. Питання профілактики вживання психоактивних речовин (ПАР) в організованих колективах неповнолітніх є однією з найактуальніших проблем сучасної педагогіки. Нині профілактична діяльність організовується переважно стихійно й представлена тематичними лекціями лікарів психіатрів-наркологів чи працівників правоохоронних органів. Проте, як показує практика, такий підхід не відповідає основним вимогам профілактичної діяльності через відсутність послідовності, перманентності та врахування реальної ситуації [6, с. 109].

Теоретичною основою для розв'язання проблеми первинної профілактики залежності підлітків від ПАР мають стати, на нашу думку, дослідження особливостей здорового способу життя, а також адиктивної поведінки, як одного зі способів соціальної адаптації підлітка: Б. Зейгарник (психологічні особливості аномального розвитку особи); І. Дубровіна (дослідження особливостей психічного здоров'я дітей і підлітків у контексті психологічної служби); Б. Кобрінський (концепція фізичних станів категорії здоров'я); С. Кулаков (адиктивна поведінка підлітків і організація відповідної психотерапевтичної та психопрофілактичної роботи); Г. Зайцев (валеолого-педагогічні основи забезпечення здоров'я людини в системі освіти); У. Кожанов (формування валеологічного світогляду сучасного школяра); Л. Альошина (формування мотивації здорового способу життя в процесі професійної підготовки); І. Глінянова (гармонізація відносин з самим собою, з соціумом і з природою в процесі валеологічної підготовки педагогів); С. Лебедченко (культура здорового способу життя майбутніх учителів); Е. Шульгін (валеологізація освітнього процесу); Е. Стюпкіна (становлення валеологічної самосвідомості педагога в процесі професійної підготовки).

Мета статті — визначити основні причини виникнення адиктивної поведінки сучасних підлітків, оцінити її наслідки й окреслити можливі шляхи профілактики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Щодо основних причин виникнення адиктивної поведінки підлітків у сучасних науковців є кілька поглядів. Одні вважають, що відсутність можливості задовольнити загострену потребу неповнолітнього в суспільному визнанні викликає потяг до асоціальних і антисоціальних груп, де в процесі стихійно-групового спілкування формується адиктивна життєва стратегія, яку характеризує агресивна й конфліктна поведінка. Завдяки підсиленому групою відчуттю невизнаності в дорослому світі підліток намагається зробити своєрідну кар'єру в референтній для нього групі. Поступово цінності й сенси життя дорослого світу замінюються поглядами, що домінують у девіантній субкультурі [9, с. 79].

З іншого боку, науковці звертають увагу на те, що намагання втекти від труднощів, позбавитись від гнітючості, скинути втому, відволіктись від неприємних роздумів викликають бажання змінити свій психологічний стан [2, с. 12]. Задоволення такого бажання досягається за допомогою різних адиктивних агентів, до яких належать:

психоактивні речовини, що здатні змінити психічний стан ([алкоголь](#), [тютюн](#), наркотики, хімічні розчини, лікарські препарати) і патологічна залежність від певних видів активності (азартні ігри, робота на комп'ютері, трудова діяльність, прослуховування ритмічної музики тощо). Якщо в свідомості людини бажання втекти від реальності, пов'язане зі зміною психіки, починає домінувати й стає провідною ідеєю, то це призводить до психічної та фізичної залежності, що є фундаментом адиктивної поведінки індивіда.

Адиктивна поведінка (addiction — схильність) — одна з форм деструктивної поведінки, яка виражається в прагненні до відходу від реальності шляхом зміни свого психічного [стану](#) за допомогою [прийому](#) деяких речовин або постійної фіксації уваги на певних предметах або активностях (видах діяльності), що супроводжується розвитком інтенсивних емоцій. Цей [процес](#) настільки захоплює людину, що починає керувати її життям. Людина стає безпорадною перед своєю пристрастю. Вольові зусилля слабшають і не дають можливості протидіяти адикції.

Адиктивна поведінка робить людину нездатною отримувати задоволення від творчості, спілкування з друзями, дружби й кохання. Адикт не здатний до співчуття, емоційної підтримки, часто провокує конфлікти, проявляє агресію як протест проти норм і правил, що прийняті в суспільстві. Характерними особливостями адиктивної особистості науковці визначають такі:

- понижена здатність долати труднощі, намагання їх уникати;
- підвищена підозрілість, недовірливість;
- вибухи негативних емоцій;
- часті образи на інших людей;
- прихований комплекс неповноцінності;
- намагання справити враження на інших;
- високий рівень невмотивованої тривожності;
- звичка говорити неправду, звинувачувати невинних;
- нехтування нормами моралі;
- втрата духовних орієнтирів та ін. [2, с. 16].

Адиктивна поведінка підлітків викликає незадоволення й обурення навколишніх, виникають конфлікти, що ще більше відчужує адикта від соціуму, підсилюючи його залежність від ПАР [9, с. 81].

Найсильнішими й найнебезпечнішими для здоров'я людини й соціуму загалом адиктивними агентами нині є психоактивні речовини (ПАР). Під психоактивною в наркології розуміють будь-яку хімічну речовину, що здатна при одноразовому прийомі викликати зміну стану свідомості з ейфорією або іншими бажаними з погляду споживача, психотропними ефектами, а за умови систематичного прийому — психічну й фізичну залежність. З розвитком хімічної промисловості різко збільшилася група використовуваних психоактивних речовин і способів їх вживання.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), алкоголь — найбільш широко вживана психоактивна речовина серед дітей і підлітків в Україні. За результатами досліджень, проведених Українським науково-дослідним інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України, станом на 2010 рік 22 % школярів і студентів середніх і вищих навчальних закладів вживають алкогольні напої практично щодня або щонайменше кілька разів на тиждень (А. Вієвський, Д. Строков, С. Табачников).

За останніх 20 років кількість тих, хто стоять на обліку наркозалежних і залучених у наркоспоживання, виросла майже в 10 разів і майже в 10 разів перевищує відповідні показники країн Європейського співтовариства. Біля 90% наркозалежних у нашій країні споживають наркотики опіатної групи, більше половини з них — важкі наркотики, регулярне вживання яких спричинює смерть через 5-7 років.

Науковці розглядають адиктивну поведінку як результат формування й розвитку певного життєвого сценарію, який програмується ще в дитинстві [4]. Це означає, що в соціальних педагогів, психологів і вчителів-предметників є реальна можливість не лише

випереджувати розвиток деструктивності, запобігти її виникненню, а й знешкодити її прояви на стадії зародження. Дійсно, з точки зору психологів, базисні основи особистості, що закладаються в дитинстві, є тим фундаментом, котрий сприяє формуванню складної структури особистості. Ці основи значною мірою визначають напрям життєвого вибору людини, що визначає в подальшому її соціальну активність і пошук шляхів саморозвитку [3].

Підлітковий вік як один з кризових етапів у розвитку особистості є сенситивним періодом стосовно різних форм адикції, оскільки адекватне сприйняття реальності для підлітків ускладнене процесами становлення. Криза періоду дорослішання може стати причиною різних форм адиктивної поведінки [7]. Науковці звертають увагу на те, що різним підліткам, які вживають наркотики, притаманні спільні риси: слабкий розвиток самоконтролю, самодисципліни, низька стійкість до несприятливих впливів, невміння долати труднощі, емоційна нестійкість, схильність неадекватно реагувати на ситуацію фрустрації, невміння знайти продуктивний вихід з конфлікту. Саме ці особистісні особливості викликають відхилення в поведінці, напругу в соціальних контактах, що, в свою чергу, може бути пов'язано з потребою підлітка змінити свій психічний стан [10, с. 430].

Очевидно, що такі суб'єктивні причини виникнення потягу до ПАР важко подолати зусиллями самих лише шкільних психологів чи соціальних педагогів. Нелегко розв'язувати такі проблеми й класним керівникам і вчителям-предметникам. Але подолати наслідки вживання ПАР, які викликають залежність, як показують численні дослідження (Г. Ананьєва, С. Белогуров, А. Гришко, В. Карпов, Б. Левінта ін.), ще важче, а інколи — неможливо. Тому вважаємо, що проблему легше попередити, аніж долати її наслідки. Для цього необхідно об'єднати зусилля шкільних психологів і педагогів-предметників у здійсненні профілактики залежності підлітків від ПАР, врахувавши досвід такої роботи в попередні роки, визначивши її недоліки й перспективні напрями.

Організуючи первинну профілактику залежності підлітків від ПАР важливо враховувати, що основним напрямом має бути розширення життєвого простору підлітка шляхом активного залучення його в життя соціуму. Погоджуємось з російською дослідницею К.Усенковою, що найважливішу роль у цьому відіграє спілкування [9, с. 82].

Первинна профілактика є найбільш масовою та ефективною. В її основі — комплексне системне дослідження впливу умов і чинників природного середовища, соціального оточення на здоров'я дітей і підлітків. До заходів первинної профілактики належать ті, які можуть впливати на шляхи несприятливого впливу природних, мікро- і макросоціальних чинників, а також ті, що сприяють підвищенню резистентності дитини до дій цих несприятливих чинників [6, с. 111].

Контингент, на який має бути спрямована первинна профілактика, включає загальну популяцію дітей, підлітків і молоді. Метою є формування активного, адаптивного, високо функціонального життєвого стилю, направленого на просування до здоров'я, зменшення числа осіб, які мають біологічні, психологічні й соціальні чинники ризику формування адикції, розвиток несприйнятності до дисфункціональних патернів наркоманічної поведінки. Первинна профілактика є найбільш ефективною, тому, що її зусилля спрямовані на попередження формування патологічних процесів в психіці та поведінці дитини. Зусилля первинної профілактики змінюють одні форми поведінки на інші й спрямовані не стільки на попередження хвороби, скільки на формування здорової поведінки.

Первинна профілактика має такі завдання:

- вдосконалення, підвищення ефективності використовуваних дитиною або підлітком активних, конструктивних поведінкових стратегій;
- збільшення потенціалу особистісних ресурсів (формування позитивної, стійкої Я-концепції, підвищення ефективності функціонування соціально-підтримуючих мереж, розвиток емпатії, афіліації, внутрішнього контролю власної поведінки тощо).

Основними способами реалізації завдань первинної профілактики є навчання здоровій поведінці: усвідомлення, розвиток і тренування певних умінь справлятися з вимогами соціального середовища, управляти своєю поведінкою, а також надання дітям і підліткам психологічної та соціальної підтримки адекватними підтримуючими системами й структурами.

Виконання завдань первинної профілактики має здійснюватися спеціально навченими в сфері профілактики психологами, медичними й соціальними психологами і педагогами. На сьогоднішній день, як показує практика, всі шкільні заходи не дають очікуваних результатів. Кількість школярів, які вживають ПАР, щороку зростає. У такій ситуації виникає особлива відповідальність шкільних учителів, яким необхідний новий підхід у взаємодії з дітьми.

Проте, аналіз наукової літератури вказує на те, що в науково-практичних дослідженнях не обгрунтовані шляхи вирішення проблеми профілактики адиктивної поведінки в світлі впливу педагога на підлітка; оволодіння педагогом способами й прийомами побудови суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що визначає пріоритет вибору підлітком здорового способу життя; підготовки педагога в післядипломний період його педагогічної освіти до роботи щодо профілактики адиктивної поведінки підлітка.

У сучасній педагогіці є лише поодинокі дослідження підготовки педагогів до розв'язання цієї проблеми. Так, російська дослідниця О. Моложавенко в своїй дисертації «Коммуникативная подготовка педагога к работе по профилактике адиктивного поведения подростка: Последипломный период непрерывного педагогического образования» (2002 р.) пропонує готувати вчителя до створення в школі відповідного комунікативного простору, в якому учень свідомо вибирає здоровий спосіб життя. Автор під розумінням здорового способу життя вбачає сформованість цілісно-ціннісного образу здорового себе, а також побудову підлітком свого життєвого простору в спільній комунікативній діяльності з педагогом, що забезпечує вибір здорового способу життя одночасно і підлітком, і педагогом. Провідною умовою вибору підлітком здорового способу життя в навчально-виховному процесі О. Моложавенко визначає комунікативну діяльність педагога, яка будується відповідно до системи ціннісних переваг і педагога, і підлітка [5, с. 15].

Вважаємо, що такий підхід заслуговує на увагу, оскільки українськими науковцями також доведено зв'язок комунікативних особливостей підлітків з узалежною поведінкою (О. Ярмиш [10]).

Цінною для нашого дослідження є також дисертація В. Гетман «Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к работе по профилактике наркомании в подростковой среде» (2009 р.), у якій розкрито проблему підліткової наркоманії. Цілком погоджуємось з дослідницею, що профілактика повинна орієнтуватись, насамперед, на зміцнення особистісних ресурсів школяра, збільшення його адаптивних можливостей, створення оптимальних умов життєдіяльності та гармонізацію з навколишнім природним і соціальним середовищем [1, с. 8].

Погоджуємось і з українськими дослідниками В. Беспалько та А. Нагорною [6, с. 6], що первинна профілактика адиктивної поведінки учнів має здійснюватись кожного дня перебування дитини в навчальному закладі з урахуванням медичних, соціальних, психологічних аспектів, особливостей кожного індивідууму в конкретному мікросоціальному середовищі (класі). Пріоритетним напрямом профілактичної роботи має стати взаємодія учнівського колективу й педагогів, спрямована на культивування здорового способу життя, оптимістичного настрою, успішної творчої діяльності.

Підтримуємо позицію українських дослідників [6], що проблему профілактики залежності підлітків від ПАР мають розв'язувати педагоги в співпраці з шкільними психологами, тобто ті, хто має постійний і безпосередній контакт з учнями. Проте ми не можемо погодитись, що профілактична діяльність має зводитись лише до «своєчасного й постійного інформування учнівської молоді щодо шкідливості наркотиків і токсикантів»

[6, с. 109].

Основна мета має полягати в тому, щоб формувати в дітей цінності здорового способу життя, зберігати й укріплювати фізичне, психічне й соціальне здоров'я. Щоб школа для учня була не лише спілкуванням з однолітками, а й з учителями, яких він поважає, любить, з ними цікаво, вони надійні порадики, їм він довіряє.

Вважаємо, що пріоритетною для школи має стати позитивна профілактика, метою якої є виховання успішної людини, яка здатна справлятися з власними психологічними утрудненнями й життєвими проблемами, не потребує прийому ПАР. Вчити навичкам позитивної профілактики можна на будь-якому уроці, класній годині і позакласних заняттях. Потрібно більше уваги приділяти виховним заходам, присвяченим здоровому способу життя, правильному харчуванню, проведенню дозвілля, заняттям спортом.

Корисними для педагогів вважаємо посібник С. Свириденко «Навчаємо бути здоровими» [8], в якому подані матеріали практичного характеру: конкретні прийоми і вправи, методики й рекомендації щодо збереження та зміцнення власного здоров'я. Проте, на нашу думку, профілактика вживання ПАР має передбачати формування не просто здорового, а цікавого, творчого, насиченого, гармонійного, психологічно комфортного, суспільно й особистісно корисного способу життя.

Проведені опитування вчителів показали, що дуже багато тем з різних навчальних предметів можуть бути приводом для профілактичної роботи. Проте тут необхідна ще більша робота з визначенням не лише змісту, а й технологій подання навчального матеріалу, а також визначення процедури, що дозволяє вчителям займатися профілактикою.

Для цього потрібно навчити педагогів основам профілактичної діяльності, надати їм адекватну інформацію про сучасні психоактивні речовини, особливості наркоманії в умовах сьогодення, про методи виявлення груп ризику. Здійснення вчителями профілактики залежності учнів від ПАР ускладнюється тим, що педагогів не вчать оптимальної тактики поведінки з підлітками. Тому необхідним є озброєння педагогів технологіями й засобами формування в учнів здорового способу життя, що й відносимо до подальших напрямів дослідження.

Література:

1. Гетман В. А. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к работе по профилактике наркомании в подростковой среде : диссертация ... кандидата педагогических наук : 13.00.08 / Гетман Вероника Андреевна. — Ставрополь, 2009. — 172 с.
2. Леонова Л.Г. Вопросы профилактики аддиктивного поведения в подростковом возрасте. Учебно-методическое пособие / Леонова Л.Г., Бочкарева Н.Л. — Новосибирск, 1998. — 94 с.
3. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность./ Леонтьев А.Н. — М., Академия, 2005. — 352 с.
4. Личко А.Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / Личко А.Е. — М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. — 416 с.
5. Моложавенко А. В. Коммуникативная подготовка педагога к работе по профилактике аддиктивного поведения подростка: Последипломный период непрерывного педагогического образования : Автореф. дис. ... канд.пед.наук. /Моложавенко Александра Владимировна : 13.00.08 : Волгоград, 2002. — 20 с.
6. Нагорна А.М.Профілактика наркоманії серед підлітків: Навчальний посібник/ Нагорна А.М., Беспалько В.В. — Видання 2-е, доповнене — Кам'янець-Подільський: Абетка-Нова, 2003. — 184 с.
7. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст. Проблемы становления личности / Ремшмидт Х. — М.: Мир, 1994. — 389 с.
8. Свириденко С. Навчаємо бути здоровими : Позакласна робота : 5 — 9 кл./ Свириденко С. — К. : /Шк. Світ, 2007. — 128 с.
9. Усенкова Е.В. Деструктивные изменения личности в генезисе аддиктивного поведения подростков / Усенкова Екатерина Владимировна // Апробація: научно-практический журнал. — Махачкала, 2013. — №6(9). — С.79-83.
10. Ярмиш І.О. Комуникативні особливості підлітків з узалежною поведінкою / Ярмаш О. І. // Актуальні проблеми психології : Зб.наук.праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка АПН України. — К.:

У статті визначено основні причини виникнення адиктивної поведінки сучасних підлітків, оцінено її наслідки й окреслено можливі шляхи профілактики.

Ключові слова: адиктивна поведінка, підлітковий вік, профілактика залежності, психоактивні речовини.

В статье определены основные причины возникновения аддиктивного поведения современных подростков, оценены ее последствия и очерчены возможные пути профилактики.

Ключевые слова: аддиктивное поведение, подростковый возраст, профилактика зависимости, психоактивные вещества.

Principal reasons of origin of addiction conduct of modern teenagers are certain in the article, its consequences are appraised and outlined the ways of prophylaxis are possible.

Keywords: addiction conduct, teens, prophylaxis of dependence, психоактивные matters.